

TOPOGRAFIA ORAȘULUI MEDIEVAL MOLDOVENESC: PROBLEME TEORETICE ȘI METODOLOGICE

Monografiile arheologice și istorice dedicate orașului medieval românesc din afara arcului Carpatic au suferit, de la începuturi, de lipsa unei paradigme topografice istorice, element teoretic de bază pentru orice încercare de restituire a structurii și aspectului oricărei locuiri istorice. O paradigmă topografică este un concept prea abstract însă, pentru a fi construit și argumentat ca atare, de aceea principalul instrument de lucru este modelarea, atât teoretică (structurală), cât și topografică (morfologică). În absența unui corpus consistent de izvoare cartografice, augmentat de rezultatele structurate ale cercetării arheologice și documentare, construirea unor astfel de modele pentru orașele medievale este o întreprindere dificilă, care necesită, în primul rând, elaborarea unui set de instrumente și metode care să filtreze, organizeze și coroboreze informațiile disponibile, oricât de fragmentare. Este evident faptul că nucleul unui astfel de *toolkit* de topografie istorică este constituit din instrumentele de analiză și construcție puse la dispoziție de majoritatea pachetelor *GIS* (Sisteme Geografice Informaționale), utilizate pentru extrapolarea intensivă și extensivă a datelor de natură cartografică, topografică, arheologică și documentară.

Definiția orașului incipient, în cadrul paradigmei geografie umane, ar fi o *concentrare a unui număr mare de oameni, agregați în scopuri rezidențiale și productive*¹, iar cantitatea măsurabilă și calitatea care determină încadrarea unei așezări în categoria oraș sunt variabile care depind de contextul social și politic contemporan². Primordial este argumentul ocupațional, cu un semi-argument negativ: locuitorii orașului nu sunt angrenați în majoritate în activități agricole, iar populația orașului nu este auto-suficientă și un semi-argument pozitiv: locuitorii orașului oferă servicii și bunuri comunităților rurale din hinterland în schimbul alimentelor, materialelor de construcții sau combustibilului³.

Analiza și restituirea topografiei unui oraș medieval este o încercare curajoasă, care necesită aportul tuturor izvoarelor (documentare, narrative, arheologice, cartografice) și o metodă eliberată de șabloane, mai apropiată de antropologia modernă a *peisajului cultural*⁴ decât de cercetarea istorică tradițională. Topografia, conform definiției standard a *DELR*, este un termen aplicat forțat tipului de cercetare pe care o întreprindem. Tradițional, literatura de limbă franceză consideră topografia fie o micro-geografie, analitică și locală (în contrast cu Geografia, sintetică și generală⁵), fie o reprezentare a caracteristicilor unei regiuni date, clar delimitate, sub formă grafică sau textuală⁶. În acest context, cercetarea noastră iese cu mult în afara cadrului clar definit de termenul clasic de *topografie*.

Departate de a se dori o simplă descriere micro-geografică sau o simplă reprezentare grafică sau textuală a morfologiei terenului, o topografie istorică a orașului încearcă să realizeze un **model dinamic al unei entități complexe, spațiale și sociale, în cursul unei perioade de timp date**. În fapt, sensul dat de noi topografiei istorice iese în afara sensului geografic, pe care îl păstrează ca nucleu de bază, devenind, prin acrețiunea surselor și metodelor specifice istoriei, arheologiei și antropologiei

¹ Kingsley Davis (ed.), *Cities: Their Origin, Growth and Human Impact*. W.H. Freeman & Co. Publishers, San Francisco, 1973. p. 36.

² David C.Thorns. *The Transformation of Cities. Urban Theory and Urban Life*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002. p. 116.

³ Gideon Sjöberg, *The Origin and Evolution of Cities*, în *Cities: Their Origin, Growth and Human Impact*, p.108.

⁴ „Kulturlandschaft” sau „Cultural Landscape”, la Octavian Groza devine „peisaj antropizat” (*De re geographica. sau lungul drum al spațiului către teritoriu*, în *Teritorii (Scrieri, dez-scrieri)*. București, 2003. p. 241.)

⁵ Marie-Claire Robic, *Carte et topographie*, în *L'Œil du Cartographe*, C.THS. Paris, 1995. p. 246.

⁶ *Ibidem*. De remarcat discuția autoarei asupra fluidității termenului „Topografie” la teoreticienii dintre 1870 și 1890 (p. 247) oscilând între ...*la topographie est l'étude minutieuse de la structure du sol* ..., produsul unui astfel de studiu minuțios (harta topografică sau modelul în relief) și substantivul sinonim cu *relief* sau cu *morfologie* (p. 249).

sociale, o direcție de cercetare pluridisciplinară foarte apropiată arheologiei peisajului (în forma complexă în care evoluat aceasta în ultimul deceniu⁷). Această extensie trans-geografică devine cu atât mai aparentă atunci când privim topografia istorică în relația acesteia cu geografia istorică, unde dialectica *analitic și descriptiv versus sintetic și generalizant* reflectă clar relația dintre *comunități și localități*⁸, pe de o parte, și *populații și teritorii*, de cealaltă.

În fapt, topografia și ecologia urbană, departe de a fi doar un fundal, care evoluează sub propriile cadențe, ritmate cosmic și planetar, sau, în cealaltă extremă, cauze determinante, *genii loci* imanente și vigilente ale organismului urban influențându-i constant și decisiv viața, sunt piese componente ale istoriei materializate, care influențează și sunt influențate, care alterează și sunt, la rândul lor, alterate de oraș. Studiul istoriei orașului medieval din spațiul extracarpatic nu poate scăpa de bolile copilăriei, determinismele moștenite, atâta vreme cât nu este conștient acceptată ideea că orașul istoric (indiferent de vechimea zidurilor) există în interiorul topografiei și ecologiei sale, iar acestea, la rândul lor, există, paradoxal, în interiorul orașului. Oamenii care fac istoria alterează, în același timp, locul, *topos*-ul, „culturalizează” peisajul în sensul în care succesul unei civilizații depinde de măsura în care reușește să își adapteze peisajul, iar nu să se adapteze acestuia⁹.

Nu întâmplător, disciplina care a impus și susținut cel mai puternic importanța spațiului în cercetarea socială este geografia umană. Încercarea de a aduce teoria socială marxistă la un numitor comun cu teoria urbană a produs, prin concluziile lui Daniel Harvey¹⁰, axioma influenței directe a locului geografic asupra evoluției individuale a persoanelor. În cazul în care componenta economică a acestei evoluții și, prin extensie, nu doar a persoanei ci și a comunității este considerată determinantă, rezultatul este o teorie a economiei politice a spațiului.

În ultimul deceniu, interesul pentru cercetarea teoretică a interacțiunii dintre cultură și mediul fizic a fost reînnoit de sinteza lui Thomas Gieryn¹¹, care accentuează importanța structurilor spațiale în modelarea comportamentului comunității umane, în detrimentul elementelor care țin de economia politică. Spațiul nu este, astfel, doar un fundal al desfășurării sociale, ci o componentă reală a acesteia, materialitatea spațiului (dincolo de simpla definiție geometrică, neadecvată) este dată de activitatea umană și valorile economice și sociale (care „umplu” geometria nuda). Astfel, topografia peisajului locuit/construit nu este doar un model explicativ și descriptiv al geometriei localității, ci o reprezentare a unui spațiu definit geometric și temporal de activitatea umană, reprezentare instrumentată de înțelegerea și valorizarea spațiului de către comunitate, sub forma unui model social/cultural perceptibil prin intermediul surselor istorice¹².

Figura 3 ilustrează această schemă conceptuală, care marchează traseul localității de la spațiul fizic (geografic) la modelul topografic istoric, prin intermediul acțiunilor umane de percepere¹³, valorificare, asumare și memorare, folosind paradigma de definire a habitatului ca funcție a spațiului perceput și asumat emisă de Roberts¹⁴ pentru habitatul rural, ilustrată în Fig.1.

Spațiul este permanent format și re-format de utilizatorii săi și, la rândul său, dirijează și alterează acțiunile utilizatorilor. Aspectul material cel mai consistent al spațiului, construcția, nu este un obiect inert ci este un factor important în modelarea geometrică și dinamică a comunității. Acțiunea de a construi are valoare socială și, prin urmare, supusă dezbaterii și deciziei. Odată construită, clădirea, prin intermediul componentelor interne (ziduri, căi de acces și încăperi) restricționează și dirijează acțiunile și viziunea asupra mediului a locatarilor¹⁵. Pe un plan superior materialului imediat, construcțiile sunt în același timp idei, concepte și repere sociale și culturale, care modelează domeniul

⁷ Discuția asupra evoluției conceptului și vocabularului arheologiei peisajului la Kurt F. Anshuetz et al., *An Archaeology of Landscapes: Perspectives and Directions*, in *Journal of Archaeological Research*, Vol. 9, No. 2, 2001; cf. și Colin Renfrew, Paul Bahn (eds.), *Archaeology. The Key Concepts*, Routledge, Londra, 2005, pp.117-118.

⁸ În continuare, termenul de „localitate” este folosit în accepțiunea de poziție, situație, amplasare a unui obiect și, prin extensie, a spațiului concret definit de respectiva poziție.

⁹ Georges Jehel, Philippe Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman (V-XIe siècle)*, Paris, 1996, p. 62.

¹⁰ Daniel Harvey, *Social Justice and the City*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973, p.133.

¹¹ Thomas J. Gieryn, *What buildings do*, in *Theory and Society*, 31(1), 2002 pp. 39-41.

¹² Brian K. Roberts, *Landscapes of Settlement. Prehistory to the present*, London, Routledge, 1996, p. 12; James Fernandez, *Emergence and Convergence in some African Sacred Spaces*, in Setha M. Low, Denise Lawrence-Zuniga (eds.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell Publishing, Oxford, 2003, p. 187.

¹³ Peisajul este o construcție culturală, care conferă în final spațiului fizic un sens social, Joanna Brück, Melissa Goodman (eds.), *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology*, UCL Press, Londra, 2001, pp. 1-3.

¹⁴ Roberts, *op.cit.*, fig. 1.5, p.11.

¹⁵ Gieryn, *op.cit.*, p. 42.

privat, comunitar și public. Teoretic, orașul constă într-o serie de structuri fizice (clădirile și străzile care constituie morfologia localității) împreună cu grupurile sociale care le ocupă¹⁶. Structurile fizice sunt relevante, astfel, doar în contextul interacțiunii cu structurile sociale și culturale, ca sistem urban. Această paradigmă este în fapt o conceptualizare antropologică a schemei structurale al lui Anthony Giddens, în care orașul este un sistem simplu de „reguli și resurse”¹⁷, în interiorul căruia componentele culturale (idei, valori, legi), interacționează cu componentele materiale (persoane, obiecte, construcții). Cotidianul și evoluția personală sunt modelate de gradul de succes cu care individul sau comunitatea reușește să valorifice și să altereze în scop personal resursele și regulile sistemului urban. Prin urmare, cauzalitatea este permanent reciprocă, structurile fiind atât medii cât și rezultatul acțiunii umane¹⁸.

Este deja demonstrat că relațiile dintre societate și mediul fizic nu sunt niciodată constante sau fixe, datorită faptului că fie și prin perceperea mediului fizic sub formă de peisaj, acesta este alterat, iar utilizarea și ocuparea umană succesive și ciclice nu trebuie relaționate cu mediul fizic sau cu peisajul „natural”, nevalorificat, ci cu peisajul deja modificat de activitatea umană (modificat cultural = antropizat), oricât de subtilă sau nesemnificativă cantitativ ar fi alterarea. Modurile de viață perceptibile istoric sunt, în fapt, rezultatele înțelegerii și valorificării de către umanitate, ca proces în timp, a fiecărui tip de mediu, fiecărui peisaj, prin intermediul percepției mediate de experiențe istorice și culturale și modulate de tehnologii, dezvoltate autohton sau împrumutate.

Conexiunile fundamentale dintre localitățile individuale, așezare și teren sunt reunite sub forma conceptelor de *amplasament*, care este porțiunea de teren pe care așezarea este amplasată, fie aceasta fermă izolată, cătun, sat sau oraș, și de *situare*, care este contextul topografic mai larg, relațiile spațiale cu terenul din teritoriul imediat și apropiat. Acest complex set de relații este sintetizat în diagrama din Fig. 2.

Deși concepția de bază a diagramei este a unei așezări rurale și agricole (indiferent de economia majoră, cultivare sau păstorit), aceasta este suficient de generală pentru a fi aplicabilă așezărilor non-agricole. Cercul central reprezintă așezarea propriu-zisă, care este amplasată pe o porțiune de teren (amplasamentul). Terenul poate fi omogen sau diversificat, dar este amplasat în interiorul unui teritoriu care servește locuitorilor pentru subzistență (situarea). Al doilea cerc include șase caracteristici importante care afectează alegerea amplasamentului (aspectul, gradul de expunere, planeitatea, drenajul, sursele de apă și accesibilitatea). Importanța relativă a acestor caracteristici variază de la așezare la așezare și de la regiune la regiune. Conținutul acestora constă în calități care sunt intrinseci amplasamentului așezării și sunt utile sub forma unei paradigme simple necesară evaluării unui amplasament. Aplicarea lor în mod nediscriminat poate conduce la o explicare facilă a proceselor, prin justificarea *post-hoc*, plecând retrospectiv de la situația actuală.

Amplasamentele sunt selectate nu doar pentru calitățile lor intrinseci ci și pentru accesul la resurse economice cheie, care sunt localizate în afara amplasamentului propriu-zis al așezării, fiind deci calități extrinseci, cum sunt accesul la teren arabil și la fânețe, păduri și pășuni, la combustibil și materiale de construcție, la comunicații locale și regionale sau la cursuri de apă sau lacuri și iazuri. Aceste calități implică un set mai complex de decizii evaluative, iar fiecare așezare cu amplasamentul ei reprezintă o matrice de inter-relații între toți factorii enunțați.

Este foarte probabil ca o parte dintre aceste caracteristici să își releve calitatea reală abia după un număr de ani de utilizare (resursele de apă, expunerea la vânturi sau drenajul apelor din precipitații sau topirea zăpezilor), atunci când terenul este deja alterat de comunitatea care îl locuiește și exploatează, de exemplu prin compactarea solului, eroziunea biosolului sau doborârea copacilor din teritoriul imediat. Conștientizarea pericolelor și riscurilor fizice poate apărea doar ca urmare a experienței acumulate în timp, ceea ce sugerează cu multe din deplasările de habitat constatate arheologic sunt rezultatul direct al unor evaluări eronate din faza inițială de selectare a amplasamentelor (de valorificare a peisajului). În orice caz, conștientizarea riscurilor este un element indisolubil legat de modul de viață, în speță integrat în cultura unei comunități date.

Acele caracteristici ale amplasamentului care sunt percepute cultural sunt cu siguranță cele mai dificil de definit, întrucât fiecare comunitate și fiecare cultură are propriul set de astfel de calități de aplicat peisajului în procesul de valorificare a acestuia, iar setul respectiv este fluid în timp, atât ca

¹⁶ *Ibidem*, p. 43.

¹⁷ Anthony Giddens, *Central problems in social theory: Action, structure, and contradiction in social analysis*, University of California Press, Berkeley, 1979, p.96.

¹⁸ *Ibidem*, p. 99.

dimensiuni cât și ca importanță. Totuși, aceste caracteristici percepute cultural pot fi recuperate și analizate în cursul cercetării istorice prin intermediul culturii materiale cercetate arheologic și prin intermediul analizei antropologice a tradiției, conservate oral sau sub formă de informații documentare și narrative.

* * *

În condițiile în care topografia era definită, încă de către Pierre Davity (*Les États et les Empires du Monde* în 1614), astfel: „Topografia, adică descrierea unui loc, nu este altceva decât reprezentarea specifică a unui oraș, cu sau fără teritoriul său”¹⁹, expresia *topografie urbană* ar părea, fără îndoială, tautologică. Înțelesul compusului de origine elină *τόπος γράφεις* este mai complex decât o arată o simplă explicare descriptivă.

Cleric, învățat și călător, născut în 1145 sau 1146 și mort în 1223, Gerald of Wales poate fi numit inițiatorul topografiei descriptive, prin relatarea sa *O călătorie prin Wales*, scrisă înainte de 1215 și tradusă din latină abia în secolul XX. Ceea ce distinge *Călătoria ...* lui Gerald de multe relatări de călătorie mai mult sau mai puțin contemporane este prezența, chiar și în germen, a unor elemente analitice ale habitatului care pot fi regăsite, sub formă de caracteristici intrinseci sau extrinseci, în schema lui Roberts.

Pentru topografiile englezi ai perioadei elisabetane, topografia a fost mult mai mult decât o „descriere a locului”. Pentru John Leland (1549, *The Laboryouse Journey and Serche of J. Leylande for Englandes Antiquities*)²⁰ și William Camden (1586, *Britannia*)²¹ analogia biografie – topografie merge dincolo de simpla alăturare etimologică, topografia devenind o „narare” a locului, cu istoria, ecologia și oamenii acestuia. În acest sens, topografia majoră, epică, a Angliei, *periegesis*-ul (Camden fiind elogiat de Anthony à Wood drept un Pausanias al Insulelor Britanice) - (folosirea lui Pausanias ca termen de comparație este justificată ca elogiu, în sensul de părinte fondator al unei literaturi, modalitatea de „topo-narație” a geografului și călătorului grec fiind una fundamental ancorată în statura umană). Deși documentarea de bază este riguroasă și aproape exhaustivă²², textul final este lipsit de dimensiunea analitică, obiectivă, care ar oferi un caracter științific *Periegesis*-ului, dimensiune care interesează, în mod principal, tema cercetării de față, fiind aglutinat din multe și familiare topografii minore. Topografiile Renașterii, în tradiția lui Pausanias, sunt prin excelență experiențe subiective, personale. Exemplul cel mai elocvent este Jean-Jacques Boissard, a cărui *Romanæ Urbis Topographia & Antiquitates* narează simultan Roma clasică și cea renaștă prin intermediul a patru „plimbări” pe trasee paralele care pleacă de la castelul Sant’Angelo²³.

Sensul modern al termenului „topografie” exclude o mare parte din elementul *narativ* al „descrierii”. În franceza modernă, la fel ca și în engleza americană, topografia este exclusiv studiul și descrierea reliefului unei localități, în timp ce engleza britanică păstrează o parte din sensul de generalitate descriptivă a *periegesis*-ului lui Camden sau Boissard. În arheologia modernă, cercetarea topografică a fost înglobată aproape exclusiv sub forma definiției geografice moderne, de morfologie, geometrie și relief ale unei localități, indiferent dacă obiectul cercetării este punctiform sau regional²⁴.

Plecând de la aceste definiții istorice, conturarea conceptului de topografie istorică s-ar rezuma la constrângerea „descrierii” prin obiect (la un moment dat sau într-o perioadă dată, aflate în trecutul istoric al naratorului) și prin metodă (folosirea izvoarelor istorice, de natură cartografică, arheologică,

¹⁹ Groza, *op.cit.*, p. 237.

²⁰ A.W. Ward, W.P. Trent et al., *The Cambridge History of English and American Literature*, III, New York, Bartleby.com (www.bartleby.com/cambridge/213/1507), 2000, p.21.

²¹ *Ibidem*, p. 19.

²² „Pausanias est l'égal d'un philologue ou d'un archéologue allemand de la grande époque; pour décrire les monuments et raconter l'histoire des différentes contrées de la Grèce, il a fouillé les bibliothèques, a beaucoup voyagé, a tout vu de ses yeux. (...) La précision des indications et l'ampleur de l'information surprenent, ainsi que la sûreté du coup d'œil.” Paul Veyne, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes ?*, Seuil, Paris, 1992, p. 96.

²³ Umanist protestant. Boissard este în același timp pasionat de Antichitate și favorit al papei Paul al IV și al cardinalilor Cesi. Carraffa și Carpi. Topografia sa Romană apare în două volume *in-folio* la Frankfurt în 1597 și 1602, fiind o dezvoltare monumentală, bogat ilustrată, a unei broșuri - ghid publicată pentru uzul pelerinilor și al turiștilor pasionați de Antichitate: Bruno Poulle, *Rome vtu par l'humaniste Jean-Jacques Boissard (1528-1602)*, în *Roma illustrata*, P. Fleury, O. Desbordes (eds.), PUC, Caen, 2008, pp. 365-376.

²⁴ Exemplul cel mai la îndemână este, în același timp, și cel mai grăitor: manualul de *Aplicații ale topografiei și cartografiei în cercetarea arheologică* (Alexandru Morintz, Cristian Schuster, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004), pp.12-13 în care topografia este doar o categorie a „măsurătorilor terestre”, referințele autorilor fiind limitate la manualele universitare de geodezie și topografie ale facultăților de geografie, din care autorii compilează abundent și relativ nediscriminat (p. 33, nota 128: „jalonul este o prăjină din lemn de brad cu lungimea ...”).

documentară sau literară). În fapt, constrângerile definatorii ale unei topografii istorice încheșează contururile metodei, limitele dintre „narațiunea” micro-geografică, arheologia peisajului și istoria peisajului cultural devenind permeabile până la inexistență.

Excursul lui Camden, care construiește o istorie a localităților britanice pe fundațiile geografiei ptolemaice în forma romană imperială a acesteia (păstrată ca referință cartografică permanentă), folosind izvoarele documentare, narrative și numismatice, devine un model peren, care se regăsește, în forme mai mult sau mai puțin vizibile, în întregul corpus al literaturii arheologice și de geografie istorică din domeniul cultural anglo-saxon până în secolul 20.

Peisajul antropizat, ca sa folosim conceptul introdus deja în literatura de limbă română (v. *supra*, nota 2), își are originile în bazele teoretice enunțate încă din 1940 de Carl Sauer, fondatorul geografiei umane moderne, exprimând sintetic necesitatea revizuirii paradigmei teoretice a disciplinei²⁵. Peisajul antropizat este definit, la origine, ca *versiunea geografică a economiei unei comunități, constând în procurarea de alimente, adăpost, mobilier, unelte și transport. Exprimată în termeni geografici, acestea se înseamnă câmpuri, pășuni, păduri și mine (terenurile productive), pe de o parte și drumurile și structurile (locuințe, ateliere, depozite) pe de altă parte, pentru a folosi termenii cei mai generali*²⁶. Domenii și obiectivele generale și specifice ale geografiei umane sunt, prin urmare, studierea, analiza și reconstituirea unui teritoriu a cărui stare naturală este alterată progresiv de locuirea și exploatarea de către o populație (o *cultură* în sensul arheologic) și descrierea stadiilor intermediare și finale a acestei alterări/evoluii a peisajului antropizat. Stadiul evolutiv final al acestei succesiuni de stări *antropizate* poate fi definit restrângând genul proximal al conceptului geografic care stă la baza *topografiei istorice* sub forma noțiunii de „peisaj creat” (*created landscape*) care este introdusă relativ recent (1991) de William Cronon, pentru a defini rezultatul alterării și re-formării substanțiale a peisajului unei așezări prin acțiunea inovațiilor și instituțiilor umane²⁷. Problematika remisă de conceptul de *peisaj creat* se suprapune oarecum obiectului topografiei istorice, utilitatea acestuia pentru demersul nostru fiind diminuată de restricția de bază a „alterării și re-formării semnificative”. Cu alte cuvinte, *peisajul creat* se raportează la *peisajul antropizat* ca envelopă conceptuală, *peisajul natural* fiind alterat progresiv, până la aneantizare.

Peisajul creat nu există înainte de un moment/punct teoretic, fiind astfel independent de localitate și temporalitate, în consecință anistoric și inutil ca obiect al Topografiei istorice. La jumătate de secol după Sauer, însuși conceptul de „peisaj” suferă o mutație profundă, datorate redefinirii noțiunii de către Daniel Cosgrove²⁸, sub forma peisajului care este, de fapt, rezultatul interpretării umane a lumii, o reprezentare a universului sensibil într-o paradigmă necesar ideologică. Colorarul acestei mutații conceptuale este acela că peisajul nu are existență în absența unui observator uman capabil de interpretare²⁹. Această interpretare a *peisajului* conferă, în fapt, conținut și realitate arheologiei peisajului, redefinind relația dintre peisajul „natural” și cel antropizat în sensul unei simplificări, ca o relație de la reprezentarea statică la cea dinamică, de la percepție la intervenție, în care *peisajul creat* este manifestarea de maximă energie a reprezentării dinamice a lumii perceptibile.

Plecând de la corelația *topografic*-specific contra *geografic*-general, topografia istorică se poate constitui într-o formă localizată de studiu analitic a *peisajului antropizat*, în accepțiunea de conținut descriptiv al geografiei umane a acestuia. Domeniul spațial al topografiei istorice ar fi, astfel, *local*, în subordonare față de domeniul spațial *teritorial* (de la regional la continental) al geografiei umane.

Adeseori, încercarea de restituire a istoriei unui organism urban se bazează pe simpla constatare a supraviețuirii acestuia și pe urmărirea, enumerativă și descriptivă, a fazelor sale de evoluție și de regresie. În acest context, topografia și ecologia istorice ale unui oraș sunt doar cauze, printre altele, care contribuie, într-o măsură mai mare sau mai mică la accesul la istorie al orașului. În cazul orașului nostru, datele necesare unei astfel de restituiri sunt atât de precare, în întregul demers pare a fi sortit unui aventuros eșec. Cu toate acestea, datele nu lipsesc, ci sunt doar prea răsfirate pentru a putea încheia o imagine solidă: interesul, în acest context, fiind unul de metodă și de punere la punct a

²⁵ În discursul adresat Asociației Geografilor Americani în calitate de președinte, decembrie 1940, Baton Rouge LO. Text on-line la http://www.colorado.edu/geography/giv/sauer-co/1941_fhg/1941_fhg.html ca (Carl-Edwin Sauer), *Foreword to Historical Geography*.

²⁶ Sauer, *op. cit.*, traducerea noastră.

²⁷ William Cronon, *Nature's Metropolis Chicago and the Great West*, W. W. Norton Publishers, New York, 1991, p. 23.

²⁸ Daniel Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscapes*, Crookhelm, London, 1984.

²⁹ Robert Layton, Peter J. Ucko (eds.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape. Shaping Your Landscape*, Routledge, London, 2009, p.8.

conceptelor și dinamicii necesare unei cercetări cu un asemenea obiectiv, în condițiile precarității datelor de bază, situație valabilă nu doar pentru orașul nostru, ci pentru majoritatea organismelor urbane cu existență istorică din spațiul extra-carpatic.

Așadar, o topografie istorică a unui oraș medieval moldovenesc. Probabil cea mai reușită exemplificare ieșeană a concepției lui Leland și Camden ar fi monografia *Orașul Iași* a lui N. A. Bogdan, o topografie minoră, nu în sensul dimensiunilor fizice sau în cel al derizoriului, ci în sensul familiarului, al unei dimensiuni comprehensibile la nivelul uman. Elaborarea unei topografii sistematice, metodice a unui oraș medieval moldovenesc nu este numai supusă servituților generate de precaritatea izvoarelor, ci și celor generate de precaritatea metodei sau, mai degrabă, de absența acesteia. Precaritatea izvoarelor face ca „nararea” locului, a orașului, să nu poată fi făcută decât în planul unui prezent, extins cu una sau două generații ale memoriei orale. Astfel, *periegesis*-ul lui Cantemir include memoria unei „vânători de antichități” în ținutul Fălciului³⁰, iar N. A. Bogdan relatează, la persoana I, amintirea unei convorbiri cu „răposatul inginer G. Bayardi”³¹ despre descoperirile arheologice ale acestuia de la Curtea Domnească. Trecutul locului, istoria orașului, sunt statice, imagini înșiruite, desprinse din documentele păstrate și din cronici, ancorate puternic la planul dominant și determinant al prezentului ca tot atâtea carote stratigrafice. Ceea ce lipsește din topografia lui N.A. Bogdan este analiza, încercarea de a explica metodic, viziunea. Reluând analogia biografie – topografie, *Monografia istorică și socială* a Iașilor lui N. A. Bogdan reușește să fie un text bogat, erudit și bine scris, o „narare”, într-adevăr (nu a unei vieți, ci a unui oraș), dar romanțată.

Biografia orașului se confruntă, în realizarea sa, cu problema majoră a scării diferite de timp dintre durata medie a vieții umane (biografia, în adevăratul sens al cuvântului) și durata existenței organismului urban, care este departe de a fi doar o multiplicare de foarte multe ori a duratei medii a unei generații umane. Analogia conține propriile defecte, cel mai nociv fiind simplificarea ciclurilor și a terminologiei asociate, conform modelului biografic, spre exemplu, folosirea nu doar a termenilor „biologici” de naștere, maturitate, boală, ci și a conținutului acestora, tratând, de exemplu, apariția orașului ca un eveniment punctiform, care ar putea fi localizat cu precizie în timp, analog nașterii subiectului uman al unei biografii.

Principala problemă de metodă a unei topografii „istorice” a orașului moldovenesc este definirea clară a „domeniului de activitate” și a obiectivelor. Adunarea exhaustivă a informației istorice și geografice disponibile și apoi etalarea acesteia, în ordine cronologică, este modelul omniprezent. Această cale satisface, într-adevăr, definiția literală a monografiei, dar domeniul de activitate (istoria, geografia sau demografia, moravurile sau apartenența statală, epocă istorică sau perioada culturală etc.) este difuz, iar obiectivele majore, în afară de cel auto-conținut, de etalare exhaustivă a informației, sunt nedefinite. Cele mai probabile cauze ale acestor deficiențe se găsesc în mereu blamata precaritate a izvoarelor. Lipsa unei cartografii minore pentru perioada de dinainte de 1750, raritatea surselor documentare cu conținut descriptiv, incoerența izvoarelor iconografice și artistice în domeniul imagisticii urbane, au făcut ca extrapolările necesare oricărei reconstituiri a spațiului istoric să fie construite direct pe baza informațiilor documentare de natură spațială, indiferent de relevanța temporală a acestora. Lipsa unei integrări spațiale a informației documentare acumulate a determinat caracterul „monografic” (superficialitate analitică, soliditate, lipsă de viziune) a majorității textelor dedicate istoriei urbane și locale. Pragmatismul ancilar al geografiei în epoca pozitivismului (conform geografilor înșiși³²) nu a mai evoluat, pentru istorici, dincolo de: „Capitolul II Mediul geografic și cel natural”.

Corectarea acestor deficiențe ar sta, în opinia noastră, în ordonarea datelor disponibile, documentare, narrative, arheologice, de la bun început în contextul lor spațial și cronologic³³, înainte de a le folosi pentru extrapolări sau analize. Această evaluare a informației ar servi, în același timp, la o bună definire a limitelor studiului, ca și la o stabilire clară a obiectivelor acestuia. În cazul nostru, studierea topografiei orașului medieval moldovenesc este clar conturată de disproporția masivă dintre informațiile documentare, narrative, literare, iconografice etc., păstrate de dinainte de 1600 și de cele de

³⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p.29.

³¹ N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, (ediția a III-a), Tehnopress, Iași, 1997, p. 21.

³² Groza, *op.cit.*, p. 238.

³³ Exemplul, deja cunoscut, al atestării mahalalei Arcari în Iași, care nu trebuie separată de contextul spațial, „pre Podul Vechi...aproape de besereca armenescă” și de cel temporal: datarea documentului, 8 februarie 1676, contexte care fac dificil de extrapolat și evaluat importanța arcarilor în plină perioadă de fundare a orașului. (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p. 402; vol. III, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p. 148, p. 434, în continuare: *Documente Iași*).

după acest prag cronologic abstract, studiul trebuind separat conform celor două domenii cronologice. În același timp, obiectivele devin diferite, din același motiv, pentru prima perioadă documentară, topografia va fi una majoră, a conturilor și reliefulurilor largi, generale, în timp ce pentru a doua perioadă documentară obiectivul general ar fi alcătuirea de topografii minore, de detaliu. Cu siguranță, topografia „istorică” poate fi genul de cercetare care ar putea umple o parte din golul dintre studiul monografic local sau regional, cu facilitățile și servitudinile sale, și sinteza de istorie urbană medievală moldovenească, oferind acesteia din urmă îndreptările metodologice, datele analitice și modelele sintetice necesare depășirii stadiului de mimare difuză a sintezelor produse de mediistica europeană.

Istoriografia orașului medieval între Carpații Orientali și Prut este în egală măsură timpurie cronologic (începând cu *Descrierea Moldovei*) și bogată în număr de texte, direcții de cercetare și metode de abordare. Constanta care trebuie evidențiată este predilecția autorilor pentru studierea a doar două caracteristici majore ale orașelor medievale și din Moldova și a habitatului urban medieval în general: cronologia și funcționalitatea. Pe larg, aceste două obiective ale cercetării istorice sunt datarea cât mai precisă a perioadei de apariție a orașului medieval ca tip clar definit de habitat și cultură și stabilirea unei cronologii urbane relative la cronologia politică și economică a Moldovei medievale și a Europei Centrale și de Est, pe de o parte, și stabilirea și demarcarea elementelor structurale din spectrul funcțional al orașului medieval moldovenesc (comercial, productiv, fiscal, administrativ, judecătoresc, religios, etc.) împreună cu clarificarea rolului jucat de fiecare dintre aceste elemente în procesul de apariție și în evoluția ulterioară a orașelor și orașului. În acest context istoriografic, problematica spațiului în istoria urbană și a alterării culturale reciproce dintre comunitate și localitate, în speță problematica peisajului, a topografiilor istorice, a reliefului antropoc și a evoluției acestora în timp, constituie o anexă metodologică la cronologia urbană, un argument iar nu un obiectiv de cercetare.

În absența unui corpus documentar consistent, aceste eforturi de cercetare au trebuit să utilizeze paradigmele spațiale și funcționale construite pentru orașele medievale din restul Europei, cea Centrală în primul rând, dar și pentru Europa Atlantică sau cea Mediteraneană. Aceste paradigme sunt adaptate, cu mai mult sau mai puțin succes, corpusului de informație acumulat în domeniul culturii materiale de un secol de cercetări și descoperiri arheologice. În mod firesc, o astfel de bază teoretică, metodologică și de surse a dirijat efortul de studiere a istoriei orașului medieval moldovenesc (a orașului medieval extracarpatic în general) în direcția unui economism adaptat la cantitatea și calitatea surselor istorice disponibile.

Opera istorică a lui Mircea D. Matei reprezintă această realitate istoriografică în mod exemplar³⁴. Subliniind importanța schimburilor comerciale și a producției manufacturiere în apariția și evoluția cu succes a așezărilor și modului de viață urban, M. D. Matei atribuie puterii politice și dirijismului economic profesat de aceasta rolul decisiv în inițierea și susținerea constantă a procesului de urbanizare în Evul Mediu și perioada modernă timpurie. Chiar dacă modelul relativ dinamic propus este viabil în parametrii surselor cunoscute, utilizarea unei paradigme spațiale central-europene și atlantice face ca definirea și elucidarea unui Ev Mediu urban românesc să fie, pentru M. D. Matei și arheologii din grupul economist, un obiectiv sisific.

Realizarea unui model teoretic al orașului medieval moldovenesc, cu structurile și aparența specifice, necesită, în general, coroborarea atentă a informațiilor din izvoarele scrise, documentare sau narative, cu analiza de plan efectuată asupra izvoarelor cartografice în combinație cu documentele topografice moderne, la care se adaugă informațiile furnizate cercetărilor arheologice și de descoperirile fortuite. Consensus analitic necesar este rareori întrunit în realitate, datorită rarității și eterogenității informațiilor documentare și cartografice referitoare la intervalul temporar al Evului Mediu propriu-zis, deficiențe care nu pot fi suplinite de informațiile arheologice eterogene. O analiză coerentă a conținutului și formei topografiei urbane nu poate să nu treacă prin studierea și înțelegerea peisajului urban (*townscape*)³⁵.

³⁴ Mircea D. Matei, Stela Cheptea, *Political Factor and Cities in the Middle Ages*, în *HU*, XIV (2006), 2, pp. 226-227. face un sumar teoretic al cercetării lui M. D. Matei, cf. și Mircea D. Matei, *Orașul medieval din spațiul românesc. Opinii cu privire la orientările actuale din cercetarea românească a orașului medieval*, în *HU*, I (1993), 1, pp. 9-18; Idem, *Câteva precizări cu privire la contribuția arheologiei la cunoașterea civilizației urbane medievale românești*, în *HU*, II (1995), 1-2, pp. 47-56; Idem, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*. Iași, Helios, 1997 și mai ales sinteza, sperăm definitivă, *Studii de istorie arheologică medievală (Moldova, sec. XIV-XVI)*, ed. a II-a, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2004.

³⁵ „Funcțional, caracterul geografic al unui oraș este determinat de importanța a economică și socială într-un context regional dat, indiferent dacă orașul este considerat „spațiu central”, oferind servicii către „hinterlandul urban”, sau un „oraș specializat”. Din

Elementele fizice care constituie planimetria unui oraș se împart în trei categorii fundamentale: rețeaua de comunicații (drumurile de tranzit, străzile de acces, ulițele intermediare și potecile), structura loturilor și a celorlalte unități de proprietate și locuire și clădirile care ocupă aceste unități. Analiza de bază a lui Dickinson, cu aplicare la orașele medievale germane, a fundamentat, acum jumătate de secol, bazele metodologice ale analizei morfologice, arătând și limitarea acestei analize în absența aparatului analitic istoric³⁶, constând, în principal în faptul că elaborarea modelelor istorice urbane doar pe baza rețelei stradale este o întreprindere nesigură³⁷.

În consecință, atât analiza topografică cât și coroborarea documentară necesită un grad ridicat de extrapolare, folosind, cel puțin în cazul orașului Iași, stocul important de documente din secolul al XVIII-lea și planurile cadastrale din secolul al XIX-lea. Cercetarea arheologică sistematică a orașului medieval pe teritoriul României a fost aproape complet deraiată de programele de dezvoltare urbană din ultima jumătate de secol, care, prin restricțiile impuse au modificat puternic spectrul descoperirilor, influențând, astfel interpretarea rezultatelor. Această direcție de evoluție a alterat și mai mult structura și aparența depunerilor istorice medievale din subsolul orașului, care au caracteristici speciale, datorate materialelor de construcție perisabile, cu amprentă arheologică foarte redusă și ciclurilor frecvente de incendiere – nivelare – reconstrucție. Informațiile documentare despre reutilizarea materialelor din structura de rezistență a clădirilor demolate/distruse abundă.

Din această perspectivă, cercetarea de topografie urbană nu se poate dispensa de metodele și rezultatele oferite de **arheologia urbană**. Această specialitate arheologică constă, în teorie, din integralitatea cercetării efectuate de arheologi în și asupra orașului. Natura specială a mediului urban determină specializarea creativă a metodelor proprii și teoriei subiacente. Definierea arheologiei urbane nu este o întreprindere chiar atât de simplă pe cât ar părea la prima vedere. Timp de mai multe decenii a persistat o dihotomie între „arheologia în oraș” și „arheologia orașului”. Prima accepțiune acoperă totalitatea cercetării arheologice desfășurate în și pe teritoriul fizic al orașului, având la bază definirea orașului ca mediu distinct definit (similar văii unui râu sau pădurii tropicale), ce necesită aplicarea unui set specific de metode, indiferent de elementele de cultură materială investigate sau de tipul de cercetare aplicat. Cea de-a doua accepțiune implică studierea cu metode arheologice a fenomenelor urbane *per se*, această abordare implicând tratarea orașului atât ca mediu specific cât și ca subiect al cercetării. Această dihotomie este practic irelevantă atâta vreme cât *arheologia orașului* este, de fapt, o submulțime a *arheologiei în oraș*. A doua definiție este mai cuprinzătoare și, prin urmare, mai adecvată în acoperirea unui număr de probleme metodologice importante.

Cea mai urgentă dintre aceste probleme metodologice constă în gradul în care integritatea surselor arheologice este menținută într-un mediu agresiv ca cel al dezvoltării urbane, indiferent dacă aceste surse sunt legate sau nu de fenomene urbane. După un secol de arheologie urbană în Europa a devenit clar că dezvoltarea urbană nu rezultă în mod necesar în distrugerea surselor arheologice. Dimpotrivă, în multe cazuri procesele de urbanizare și de creștere urbană au un aport pozitiv la valorificarea și/sau conservarea monumentelor arheologice.

Arheologia urbană poate fi privită ca un tip distinct de cercetare din mai multe puncte de vedere. Diferențele specifice de natură metodologică derivă din mediul special în care se desfășoară activitatea de teren (arheologia în oraș). Cele de natură teoretică sunt generate de teme importante de cercetare care nu pot fi elucidate decât în mediul urban (arheologia orașului). Orașul este o entitate complexă ale cărei componente au fost studiate de o varietate de direcții de cercetare, iar valoarea cooperării interdisciplinare a fost recunoscută și apreciată de arheologi urbaniști. Majoritatea proiectelor de cercetare urbană sunt structurate în jurul contribuțiilor și expertizei din mai multe domenii distincte, academice sau aplicate, iar colaborarea respectivilor specialiști și experți este planificată și parte integrală a efortului de cercetare.

punct de vedere morfologic, acest caracter se regăsește sub forma fizionomică sau a *peisajului urban (townscape)*, care este o combinație dintre planimetrie, aranjamentul reliefului construit și structura de utilizare a terenului” (traducerea noastră). M.R.G. Conzen, *Alnwick – Northumberland. A Study In Town Plan Analysis*, în *Transactions And Papers (Institute Of British Geographers)*, 27 (1960), p. 3.

³⁶ Robert E. Dickinson, *The Morphology of the German Medieval Town*, în *Geographical Review*, 35, 1/1945, *passim*. Metodologia analizei geografice a morfologiei urbane, pe baza planimetriei a rămas fundamental aceeași (cu aceleași limitări), pe parcursul ultimelor cinci decenii ale secolului al XX-lea, cf. și Lavedan, Huguency, *op.cit.*, Droz, Geneve, 1974.

³⁷ Două decenii după Dickinson, analizele de morfologie urbană pentru Anglia medievală ale lui Conzen au definitivat metodologia analizei de plan pentru orașele medievale, cf. și expunerea metodologică Conzen, *op.cit.*, pp. 2-16.

Un subiect major al arheologiei urbane este fenomenul de urbanizare, ansamblul proceselor generale legate de apariția și evoluția orașelor. În mod logic, accentul este pus pe caracteristicile materiale și spațiale ale fenomenului de urbanizare (componenta fizică). Modurile evolutive în timp ale acestor caracteristici, în decursul urbanizării, constituie una dintre problemele teoretice majore. În același timp, descifrarea relației dintre structurile materiale și spațiale, pe de o parte, și realitatea culturală și comportamentală (componenta antropologică) constituie provocarea majoră, de natură metodologică, a cercetării urbanistice.

Natura intrinsec diacronică a arheologiei urbane permite evaluarea empirică a unui număr de modele variate de urbanizare. Aceste modele își au originea în alte discipline (geografie umană, urbanism și planificare, arhitectură etc.) și sunt adesea modificate sau complet desființate de datele aduse la lumină de arheologia urbană. Modelele clasice, funcționaliste, ale emergenței și dezvoltării urbane (Park și Burgess³⁸ sau Sjöberg³⁹) au fost deja supuse testării de către datele și contextele elaborate de arheologia urbană. În plus, imposibilitatea cuantificării și evaluării cantitative a procesului de urbanizare (teorie emisă din zona cercetării istorice și antropologice⁴⁰) a fost parțial demontată de rezultatele arheologiei urbane. În consecință, contribuția arheologiei urbane la cercetarea urbanismului a trecut deja de stadiul empiric, al verificării pe teren a teoriei, la elemente de sinteză și teorie a urbanismului, valoroase datorită perspectivei unice și novatoare.

Un alt domeniu de cercetare în care arheologia urbană aduce o contribuție decisivă în cadrul istoriei urbane este studiul compoziției etnice a localităților cu existență istorică. Orașele sunt localități care concentrează, prin natura lor, un complex etnic variat. Din punct de vedere social, interacțiunea dintre grupurile etnice este mai intensă și cu rezultate materiale mai sesizabilă în mediul urban. Identitatea etnică este conservată timp de mai multe generații, rezultând astfel complexe de cultură materială pe care structurile comportamentale, culturale și fizice sunt mult mai vizibile, putând fi studiate cu rezultate foarte bune.

Orașele sunt concentrări de forme arhitecturale cu origini atât în trecut cât și în prezent. Majoritatea acestora se află la suprafața solului, făcând ca cercetarea de arheologie urbană să fie mai puțin costisitoare, în termeni financiari și de timp, decât dacă respectivele forme arhitecturale ar fi îngropate în sol, necesitând excavare. Arhitectura este relativ permanentă și bine conservată, cel puțin în comparație cu celelalte componente ale izvorului arheologic, în timp ce artefactele arhitecturale reflectă adesea identitatea etnic-comunitară, fiind și reprezentări ale structurilor comportamentale specifice. Identificarea și documentarea etnicității izvorului arheologic rămâne, totuși, o întreprindere problematică. Un prim motiv pentru aceasta este inabilitatea de a diferenția între elementele materiale specifice etnicității și cele specifice altor tipuri de identitate socială, mai ales socio-economice. Într-adevăr, s-a afirmat adesea că o clasă economică apare mai vizibilă decât un grup etnic într-un context arheologic dat fiind, prin urmare, investigată cu mai mult succes prin metodele arheologiei urbane.

În măsura în care orașele sunt concentrări de grupuri umane diverse, componente interactive ale unor sisteme sociale complexe, rezultă că orașele conțin, în același timp, un număr mare și variat de exemple de statute și roluri socio-economice. Ca și în cazul etnicității, investigarea interacțiunilor socio-economice este o direcție prioritară pentru cercetarea de arheologie urbană.

Problemele legate de mediu constituie de asemenea o preocupare pentru arheologia urbană, de vreme ce orașele, prin însăși existența și evoluția lor, au un impact profund asupra mediului, iar acesta, la rândul său, joacă un rol critic în modelarea caracteristicilor localității urbane. Această relație a fost studiată mai profund prin intermediul arheologiei urbane, iar datorită contribuției arheologiei urbane orașul medieval este în prezent puternic ancorat în mediul sau natural, pe care îl determină și de care este determinat, iar nu oarecum detașat de mediu, suprapunând-ul, conform teoriilor urbanistice clasice. De fapt, orașele sunt mai dependente de mediu pentru supraviețuire decât alte localități, datorită densității ridicate de locuire și a diversității ridicate a activităților⁴¹.

* * *

³⁸ E. W. Burgess, *The growth of the city*, în Robert E. Park, Ernest W. Burgess, (eds.), *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior*

in the Urban Environment, (ediția a II-a), Chicago, University of Chicago Press, 1984, p. 62.

³⁹ Gideon Sjöberg, *The Preindustrial City. Past and Present*, Free Press, Glencoe, 1965, pp. 27-32.

⁴⁰ Lewis Mumford, *The City in History, its Origins, its Transformation and its Prospects*, Mariner Books, New York, 1968, pp. 94-102.

⁴¹ Charles E. Orser (ed.), *Encyclopedia of Historical Archaeology*, Routledge, New York, London, 2002, sub voce „urbanization”, p. 616.

Din punctul de vedere al topografiei istorice, reconstituirea și modelarea sunt dependente cu deosebire de spațiul cultural memorat, transmis sub forma referințelor spațiale din sursele istorice. Interpretarea acestora în scopul reconstituirii topografice este mediată de analiza componentelor culturale ale spațiului, pe care le-am numit *topomeme*. **Proxemica**, studierea utilizării spațiului de către oameni ca aspect al culturii, este disciplina care acoperă analiza topomemelor.

Încă din 1955 psihologul american Irving Hallowell identifica componente culturale în orientarea spațială, conducând la concluzia că paradigmele spațiale stau la baza concepției despre lume și a percepției poziției proprii, fiind și mijloacele simbolice pentru orientarea în ambientul spațial care transcende experiența personală. Aceste elemente teoretice vor fi asamblate într-un sistem antropologic coerent de Edward Hall, autorul conceptului de *Proxemică*, sub care a integrat ansamblul modalităților și mecanismelor prin care cultura alterează și dirijează percepția spațiului și comportamentul. Hall definea formal conceptul de *spațiu personal* ca element al interacțiunilor sociale și fizice, spațiu care este determinat cultural⁴². Conceput ca o bulă care înconjoară fiecare individ, spațiul personal variază ca mărime în funcție de tipul de relație și situație sociale, Hall definind patru etaje: intim, personal, social și public. Datorită faptului că aceste limite sunt acceptate tacit, indivizii le conștientizează doar în momentul în care sunt depășite. Limitele celor patru etaje sunt dependente social și, prin asumare și memorare, devin componente culturale, care modelează intens și specific referințele spațiale conținute în cultura transmisă istoric. Specificitatea este definită la nivel de individ și de situație, datorită faptului că persoanele nu doar structurează spațiul în mod diferit, dar îl și percep și asumă în mod diferit, senzorial și cultural, fiind selectiv în acceptarea informațiilor senzoriale sau alterând peisajul construit pentru a obține confortul cultural optim⁴³.

* * *

Dacă perceperea, asumarea și memorarea spațiului reprezintă componentele interfeței umane a instrumentarului cercetării de topografie istorică, morfologia propriu-zisă, conservată sub forma surselor cartografice și a analizei planului actual, este valorificată prin intermediul **analizei habitatului**.

Această direcție de cercetare a devenit o parte importantă a setului de metode din cadrul cercetării arheologice în ultima jumătate a secolului XX. Importanța este dată de înțelegerea faptului că localizarea și topografia așezărilor temporare, a satelor, orașelor, drumurilor, canalelor și a altor elemente de habitat uman sunt la fel de importante ca și înțelegerea artefactelor descoperite în interiorul habitatului. Analiza de habitat este la fel de importantă pentru arheologia medievală și urbană ca pentru arheologia preistorică, domeniul în care acest tip de analiză a fost inițial valorificat cu succes⁴⁴.

Unul dintre aspectele importante ale analizei habitatului este dat de posibilitatea efectuării la nivele diferite. Modalitățile de definire a nivelurilor analizei sunt nenumărate, fără a putea decide cu certitudine care dintre acestea sunt corecte sau adecvate și care nu. La mijlocul anilor 70 David Clarke⁴⁵ concepe un sistem tripartit de clasificare a nivelurilor analizei habitatului, care este util pentru a exemplifica acest concept: cel mai de jos nivel desemnat de Clarke, *micro-habitatul*, este definit de interiorul structurilor, astfel încât nivelul de analiză poate fi localizat de locuință.

O cercetare de arheologie medievală/urbană focalizată pe *micro-habitat* și care studiază o locuință de secol XVII poate analiza aranjamentul camerelor, posibilul amplasament al mobilelor în interiorul camerelor și localizarea ușilor și ferestrelor locuinței. Relațiile dintre structuri în interiorul siturilor este nivelul *semi-micro-habitatului* la Clarke, în care cercetarea este axată pe distanța dintre locuințe, aranjamentul locuințelor în interiorul așezării și amplasarea căilor de acces și de tranzit. Analiza *macro-habitatului* este nivelul maxim de analiză identificat de Clarke și are ca obiect structura de amplasare a așezărilor în interiorul unui teritoriu delimitat eco-geografic sau a unui peisaj definit sau distanțele dintre așezări. Specificul regional al analizei lui Clarke (în calitate de preistorician) face ca nivelele definite ale analizei de habitat să se oprească la *macro-habitat*. Arheologia medievală și post-medievală a adăugat un al patrulea nivel, acela al *supra-macro-habitatului*, adică nivelul intercontinental și global, perioada modernă timpurie fiind marcată de debutul interacțiunilor la scară foarte largă, având ca unități de măsură civilizații și continente.

⁴² Edward T. Hall, *Proxemics*, în Low & Lawrence-Zuniga (eds.), *The Anthropology of Space and Place ...*, p. 51 și urm.

⁴³ Ciprian F. Ardelean, *The Grammar Of Social Space: An Anthropological Approach On Human Proxemics*, în *Buletin De Antropologia Americana* 37, 2000-2001, Ciudad de Mexico.

⁴⁴ Lewis Binford, *The Archaeology of Place*, în *Journal of Anthropological Archaeology*, 1 (1982), pp. 5-6.

⁴⁵ D.L. Clarke, (ed.) *Spatial Archaeology*. Academic Press. Londra, 1977, p. 83.

Analiza habitatului este o întreprindere complexă datorită numărului mare de variabile pe care cercetarea arheologică le poate identifica în interior și între așezări. Spre exemplu, metodologia de cercetare impune definirea: „localitatea” (în general, amplasamentul unui obiect), „distanța” (considerat, în general, ca distanța dintre *localități*) și „limita” (obiectul fizic care mărginește o *localitate* sau o *distanță*). Existența izvoarelor cartografice și documentare face posibilă relevarea modului în care populația istorică a așezării conceptualiza localitatea, distanța și limita. Considerând Curtea Domnească drept exemplu, putem atribui construcțiilor din interiorul incintei calitatea de „localități” și spațiilor dintre acestea calitatea de „distanțe”, în timp ce exteriorul zidului de incintă poate fi considerat „limita” habitatului. Curtea interioară, în această structură conceptuală, devine, paradoxal, o „distanță”. Coborând, însă nivelul analizei, interiorul unei clădiri devine, la rândul lui, un habitat (micro-habitat), cu diferitele camere și încăperi ancilare calificate drept „localități” și traseele care le unesc calificate drept „distanțe”, zidurile exterioare ale clădirii jucând rol de „limită”. La nivelul macro-habitatului, orașul în sine este un „localitate”, drumurile care îl unesc de așezările învecinate devenind „distanțe”. Luând în calcul complexitatea teoretică a elementelor de habitat și a relațiilor dintre acestea, devine naturală difuzia metodologică dintre arheologie și geografia umană, analiza habitatului fiind exemplul cel mai concludent.

* * *

Analiza spațială în domeniul arheologiei medievale este focalizată pe studiul relațiilor dintre oameni și spațiu, în special ordonarea, organizarea și reorganizarea spațiului în sine sub formă de spațiu social. Spațiul este conceptualizat ca o categorie a culturii materiale sau un artefact a cărui analiză poate fi valorificată în sensul înțelgerii mai profunde a unor procese sociale, economice sau politice⁴⁶. În plus spațiul nu reflectă doar acțiunea socială, ci este un agent activ în medierea și crearea de relații sociale. Reflectând nivelele de scară ale analizei habitatului, analiza spațială în arheologie are ca obiect regiunea, orașul, cartierul, satul, situl, incinta/curtea și clădirea. Gama perspectivelor teoretice în analiza spațială se întinde de la abordări funcționaliste, structuraliste și comportamental-cognitive până la teoriile marxiste. În acest cadru, cercetarea antropologică și istorică asociată arheologiei explorează dimensiunile spațiale ale alterării mediului și gestionării resurselor, ale agriculturii, dezvoltării urbane și producției materiale, ale ierarhiilor economice și sociale și deplasărilor indivizilor și comunităților, în special în măsura în care dimensiunile spațiale ale acestor procese reflectă probleme legate de identitate socială, etnică, rasială sau sexuală.

Aplicarea analizei spațiale în arheologia medievală este o metodă care își are originile în mai multe ramuri ale cercetării: arheologia preistorică, geografia istorică, ecologia culturilor și în studiul arhitecturii vernaculare. La bază, primele studii asupra habitatului în preistorie au căutat să descifreze structurile de utilizare a spațiului, în special la nivel regional, interpretând aceste structuri ca produse ale interacțiunii dintre mediu și tehnologie, valorificând direct, în același timp, date analizei habitatului în elaborarea de concluzii asupra organizării sociale, politice și religioase a comunităților preistorice.

Organizarea spațiului este impunerea unor șabloane culturale asupra realității fizice și este un proces a cărui desfășurare și reguli constituie permanente subiecte de cercetare teoretică, cercetare fundamentată pe observațiile practice efectuate asupra peisajului antropizat, locuit și construit.

Conceptele nucleu-periferie sau centru-periferie își au originea în cercetarea teoretică din domeniul geopoliticii și geografiei economice și pot fi aplicate la scări variate, de la geopolitica mondială sau continentală la economia, cultura și topografia localității. Argumentul de bază al acestor modele constă în ideea că zona centrală se dezvoltă ca rezultat al unor avantaje inerente, date de amplasare și de condițiile fizice (în general resurse agricole de bună calitate, resurse minerale ușor accesibile, culoare de comunicații și de transport facile, vecinătăți favorabile), care se manifestă singular sau, cel mai adesea, în combinații și care creează un potențial pentru creștere economică mult mai ridicată decât cel al regiunilor înconjurătoare. Nucleul devine astfel amplasamentul pentru cea mai eficientă și mai intensă utilizare a resurselor, cu potențialul de atragere de resurse suplimentare, sub formă de mână de lucru, intelect, materii prime și capital. Aceste resurse mobile sunt inițial atrase către nucleu din regiunea imediat înconjurătoare apoi, treptat, din zone tot mai îndepărtate. Rata de creștere a nucleului este atât de ridicată, încât acesta devine în mod natural centru cultural și politic, radiind către periferie. Creșterea, care aduce o îmbunătățire a comunicațiilor și transportului, provoacă și un

⁴⁶ Elizabeth C. Robertson și colab. (eds.) *Space and Spatial Analysis in Archaeology*. University of Calgary Press, Calgary, 2006, p. xiii.

drenaj parazitic al periferiei de resurse și persoane. Periferia devine astfel o sursă de materii prime și piață de desfacere pentru produsele secundare și terțiare ale nucleului.

* * *

Modelele de tip nucleu-periferie sunt foarte utile pentru înțelegerea problematicii habitatului istoric și, în general, a celei geografiei umane. Aceste modele au în teorie două nivele de semnificație. În primul rând, acestea pot identifica situațiile temporare din perioada de dezvoltare a unei așezări, indiferent de localitate, în condițiile în care periferia, adesea, în această etapă, sub formă de frontiere liniare sau teritoriale, conține așezări cu caracteristici diferite de cele ale așezărilor deja amplasate în regiunea-nucleu. În al doilea rând, modelele nucleu-periferie pot fi utilizate pentru identificarea structurilor stabile, de bază, care configurează caracteristicile de habitat ale unui stat.

Diferențele care separă nucleul de periferie sunt departe de a fi generate doar de geografia fizică. Cea mai sintetică definiție a elementelor care compun și modelează o relație nucleu-periferie este cea elaborată de Barry Garner, care stabilește șase premise fundamentale care guvernează structura spațială a habitatului și definesc în mod clar realitatea *centrului* în relația sa cu *periferia*:

1. Distribuția spațială a activității umane reflectă o adaptare organizată la factorul de distanță. Distanța este un element de bază al geografiei, datorită faptului că activitatea umană este răspândită pe suprafața terestră, neputând fi concentrată într-o localitate unică. Variația spațială și diferențierea teritorială sunt elemente dinamice de bază ale geografiei.

2. Deciziile de amplasament sunt luate, în general, în direcția reducerii la minim a efectelor negative ale factorului distanță. Deplasarea este costisitoare în termeni de energie umană, prin urmare, așezările sunt situate la mică distanță de terenurile cultivabile care le asigură subsistența (spre exemplu).

3. Orice localitate posedă un grad oarecare de accesibilitate, dar unele localități sunt mai accesibile decât altele. Accesibilitatea desemnează gradul de ușurință cu care se poate ajunge într-un loc anume, dar nu este cuantificabilă cu precizie și nici constantă pentru o localitate dată (spre exemplu, construcția unui drum poate genera accesibilitate ridicată pentru o localitate care a avut, până la momentul respectiv, accesibilitate aproape de zero).

4. Există o tendință de agregare a activităților umane, în direcția valorificării avantajelor date de scalaritatea economiei, însemnând reducerea costurilor prin concentrarea spațială a activităților identice sau înlănțuite. O comunitate adunată, care exploatează în mod concentrat un teritoriu agricol, va fi mai eficientă în termeni de producție brută pe termen mediu. Meșteșugarii care deserveșc o comunitate adunată, pe măsură ce expertiza lor crește, obțin avantaje mai mari dacă se concentrează în localitatea cu o putere de cumpărare mai mare.

5. Modalitatea de organizare a activităților umane este una cu caracter ierarhic și există legături puternice între evoluția socială și organizarea spațială, iar amplasamentele cu accesibilitate ridicată tind să genereze așezările cele mai mari și mai de succes. La scară istorică, astfel de amplasamente susțin faze multiple și succesive de ocupare și pot fi considerate *locuri capitale*, importante pentru multe culturi, pe parcursul mai multor secole.

6. Teritorialitatea umană are un caracter focal. Această noțiune este fundamentală pentru modelul nucleu-periferie: unele regiuni, și nu doar puncte sau localități individuale, evoluează la statutul de puncte focale, cu influență la scară foarte largă. În consecință, avem de-a face nu doar cu o rețea ierarhizată de localități, ci și cu o rețea ierarhizată de regiuni.

La aceste șase premise, Roberts adaugă o a șaptea: Teritorialitatea umană este influențată de inerție (este dotată cu memorie). Motivul este parțial economic (costurile cerute de deplasarea așezării/comunității către nucleul regional) și parțial psihologic.

Regiunile-nucleu sunt teritorializări ale convergenței tendințelor reprezentate de aceste premise, în special sub formă de amplasamente cu accesibilitate ridicată, agregare a forțelor productive și apariția unor localități cu statut ridicat în cadrul ierarhiei generale.

* * *

Modelele de tip rețea ierarhizată-centralizată au la bază conceptul de competiție spațială între așezări, inițiat și structurat de geograful german Walther Christaller în perioada interbelică. Pornind de la structura habitatului în regiunea colinară a sudului Gemnaiei, Christaller a creat în 1935 un set de modele ale structurii spațiale a ierarhiei centralizate-distribuite, acoperind întregul spectru de mărime a așezărilor, de la cătun la oraș. Premisele teoretice de bază ale acestui tip de modele sunt trei:

1. Așezările umane au funcții economice sau de furnizor de servicii.

2. Habitatul urmează tendința umană spre centralizare.

3. Furnizarea/distribuția de bunuri este rațiunea de a exista a orașelor.

În fiecare regiune, un grup specific de bunuri și servicii vor fi furnizate și, în mod necesar, furnizarea se va concentra în câteva localități unde această activitate va fi derulată cu eficiența maximă, localități care pot fi numite *centre*. Serviciile și bunurile nu sunt disponibile în totalitate în fiecare centru, astfel încât indivizii sunt pregătiți să se deplaseze pe distanțe diferite pentru a obține bunuri diferite, rezultând o ierarhie etajată a *centrelor* astfel încât, cu cât gama de bunuri și servicii oferite este mai largă, cu atât numărul de centre care o oferă este mai restrâns.

Teoria presupune ca totalitatea locuitorilor unei regiuni necesită acces la cel puțin câte un centru din fiecare etaj al ierarhiei, iar rețeaua rezultantă, de centre și teritorii va fi una eficient organizată. În termeni strict geometrici, cea mai eficientă metodă de a împărți peisajul într-o rețea de astfel de teritorii de arii egale, este de a demarca suprafețe hexagonale, fiecare cu un *centru* în mijloc, *centrelor* fiind astfel distribuite într-o rețea regulată, în vârfurile unor triunghiuri echilaterale. Etajele diferite ale ierarhiei vor conține o distribuție ordonată hexagonal, astfel încât un centru dintr-un etaj dat se va afla la mijlocul unei rețele regulate de șase centre dependente din etajul inferior, acest aranjament fiind iterat până la etajul inferior final.

Pentru arheologie, această teorie pare a oferi o modalitate de utilizare a datelor spațiale și statistice ale habitatului (care sunt adesea disponibile în mare cantitate și la o calitate ridicată, în special din rezultatele cercetării topografice moderne) pentru a răspunde unor întrebări legate de natura organizării sociale a comunităților istorice⁴⁷. Există totuși impedimente de natură practică în aplicarea teoriei rețelelor ierarhizate la datele arheologice, cum ar fi identificarea funcțiilor atribuite unui *centru* prezumat dat. În majoritatea cazurilor se presupune că mărimea așezării constituie un indiciu clar asupra setului de funcții îndeplinite de un *centru* dat, dar rareori această presupunerea a și fost argumentată real. Până în prezent, cea mai fericită aplicare în arheologie a acestei teorii este asupra unor societăți care se apropie suficient de modelul capitalist modern, aflat implicit la baza construcției teoretice a lui Christaller, cum sunt regiunile urbanizate ale Imperiului Roman.

Realitatea orașului medieval moldovenesc este indisolubil legată de rețeaua administrativ-fiscală construită de domnie. Orașele sunt, înainte de toate, noduri ale acestei rețele, practic fiecare dintre acestea fiind o reședință de ținut. Orașul moldovenesc este un centru de comunicare pe mult mai multe etaje decât este deductibil la o analiză simplă. Elemente indispensabile unei economii monetarizate, orașul este centrul de colectare pentru fiscalitatea internă și punct obligatoriu de taxare pentru comerțul de tranzit. Orașul, prin curtea domnească, este focarul de distribuție a justiției și, prin urmare, pivotul funcțional al unui contract social ad-hoc fără de care statul nu poate exista. În consecință, rolul esențial al așezării urbane, în Moldova medievală, este acela de nod collector-distribuitor al puterii. Toate rolurile și funcțiile atribuite sau asociate unui centru urban medieval sunt, în cazul particular al Moldovei medievale, derivate sau subordonate celui esențial. Orașul ca centru economic, cultural, religios sau militar nu poate exista decât în zona de entropie minimă pe care o radiază nodul de comunicare al puterii. Toate caracteristicile localității urbane medievale, inclusiv cele topografice, morfologice și structurale, sunt dependente de relația dintre funcția esențială și cele derivate/subordonate⁴⁸. Trecerea în revistă a așezărilor atestate documentar în categoria arbitrară oraș/târg permite delimitarea a două categorii generale: noduri politice și noduri economice, având ca gen proxim definiția economistă a așezării urbane (centru de schimb și producție, a cărui populație este angajată, într-o măsură importantă, în comerț și activități de producție secundară și terțiară) și ca diferență specifică prezența/absența nodului de autoritate politică. Pentru simplificarea terminologică (fără a pretinde soluționarea dezbaterii teoretice vechi de un secol⁴⁹), vom numi nodurile politice *oraș*, iar pe cele economice *târg*.

Activitățile comerciale sunt adesea considerate drept caracteristică de bază a urbanității, și nu trebuie ignorat faptul că o localitate complet lipsită de piață cu greu poate fi descrisă chiar și ca un

⁴⁷ Walther Christaller, *Central places in southern Germany*, trans. C.W. Baskin, Englewood Cliffs, 1966; Ian Hodder, Clive Orton, *Spatial analysis in archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

⁴⁸ Apriorismul conform căruia numărul mare de sate de dinainte de Descălecat implică, automat, existența, concomitentă, a unui număr proporțional de centre de schimb, respectiv târguri sau orașe, un postulat de bază pentru școala economistă a istoriei urbane, depinde de un alt apriorism, anume existența unei economii monetare organizate la nivel regional, care să permită funcționarea respectivelor centre de schimb. Este superfluu a menționa ea, în ciuda descoperirilor de tezaur monetare încheiate anterior Descălecatului, existența unei astfel de realități economico-politice nu este dovedită.

⁴⁹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XV-lea*, București, Edit. Academiei RSR, 1967, pp. 79-104.

orașel. Pe de altă parte, cercetarea istorică complexă a orașelor incipiente în Europa medievală a relevat faptul că o parte însemnată a activităților comerciale, în secolele IX-XIII, se desfășoară în context pre-urban sau chiar complet non-urban⁵⁰.

Așezările umane pot fi clasificate, în funcție de gradul de permanentă, în mai multe categorii, de la cele cu caracter efectiv efemer, care durează doar câteva zile, la structuri practic permanente, a căror existență se încadrează în durată lungă și este reflectată ca atare în memoria colectivă. Termenii *efemer* și *permanent* marchează, desigur, doar extremele conceptuale ale unei scale care poate descrie fie durata de viață a unei clădiri, fie existența în timp a unei așezări, iar această ambivalență este fundamentală pentru înțelegerea tiparului structural de bază, adică distribuția spațială a elementelor unei așezări, fie aceasta cătun, sat sau târg, la suprafața unui peisaj sau pe teritoriul unei regiuni și, în ultimă instanță, pe întreaga suprafață a planetei.

Fenomenele de agregare și de planificare urbană pot fi unificate conceptual într-un strat organizațional suprapus pe peisajul preexistent cu locuire dispersată. Din punct de vedere topografic, punctul de inflexiune survine în momentul în care activitățile difuze care gravitează în jurul focarelor de ordine devin reglementate și concentrate sub forma terenurilor lotizate și fiscalizate. Acest proces este concurent cu cel al clarificării rețelei de noduri de comunicare informale (integrate peisajului locuit difuz, unele fiind complet detașate de așezări), cele neatașate unui focar de ordine dispărând sau dezvoltându-se, pentru a nu dispărea, un centru de autoritate propriu.

Din punctul de vedere al importanței istorice, rolul de centru de distribuție al ordinii și dreptului pe care îl are orașul medieval în Moldova este mai important decât cel de centru de colectare și creare a valorii mobile. O scurtă trecere în revistă a listei de orașe și târguri medievale ale Moldovei confirmă această aserțiune⁵¹. Orașele, care sunt reședințe de ținut (noduri politice în principal și economice în secundar) supraviețuiesc, fără excepție, în epoca modernă. Dintre localitățile care sunt noduri economice în principal supraviețuiesc în epoca modernă doar o parte, criteriile acestui darwinism urbanistic fiind foarte difuze, cel mai vizibil factor de supraviețuire fiind dat de influențele para-economice exercitate de domnie. Exemplul *Botoșanilor*, în calitate de centru producător de valoare mobilă cu destinație specială (apanajul Doamnei și, în consecință, cu evoluție separată de restul centrelor similare) este grăitor.

În absența manifestării fizice a nodului politic (Curtea Domnească), topografia târgurilor medievale moldovenești este dictată exclusiv de relief și de liniile de comunicații. Întrucât cercetarea noastră are ca obiect o topografie particulară, nu vom analiza în detaliu morfologia târgului medieval, rezumându-ne a face o scurtă analiză comparativă a planimetriei și organizării orașelor medievale din Moldova, cu aplecare asupra modului în care geometria și topografia urbană se raportează, planificat sau nu, la *localitatea* Curții.

Judecând din punctul de vedere al structurii locuirii umane, comunitatea minimală, „atomul” locuirii, ar fi constituită din familia extinsă și conglomeratul rezidențial al acesteia. „Cuibul” familial din satele Europei medievale ar putea fi caracterizat prin autarhie, solidaritate internă, xenofobie și, în multe cazuri, endogamie.

Corespondența se oprește atunci când comunicarea socială este adusă în discuție: articularea „cuiburilor” în așezări, cătune și sate se face în jurul bisericii și a cimitirului acesteia, în a căruia țărăniță membrii „cuiburilor” gentilice își regăsesc rudenii originară. „Roirea” satului înseamnă, întotdeauna, și roirea parohiei; chiar dacă prima are loc la nivelul minimal, al despărțirii în satul „de jos” și cel „de sus”, fundarea bisericii și îngroparea primilor morți ai noii comunități marchează clar separarea.

Ceea ce încercăm, în textul de față, este să folosim studiarea relațiilor spațiale dintre bisericile din interiorul orașului medieval lași drept bază pentru argumentarea existenței și evoluției structurii de locuire urbană în acest oraș, în particular, și în Evul Mediu moldovenesc în general, plecând de la rolul de nucleu de agregare pe care biserica (cu cimitirul) îl are pentru comunitate și de la conceptul de diferențiere a comunității urbane de cea rurală prin gradul de diviziune internă (evoluția de la mononuclear-rural, la polinuclear-urban în Evul Mediu⁵²).

⁵⁰ D. M. Palliser (ed.) *The Cambridge Urban History Of Britain*, vol. 1, 600-1540, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 245.

⁵¹ V. Tabelul 22, extras din Giurescu, *Tîrguri sau orașe ...*, pp. 183-332.

⁵² O comunitate constituită prin delimitarea de exterior este mononucleară, atunci când centrele de agregare (religioasă, politică, economică) coincid din punct de vedere fizic și social, sau polinucleară, când existența dispersată a centrelor de agregare duce la transformarea acestora în nucleu și la fragmentarea internă a comunității. Discuția problemei la Elizabeth Zadova-Rio, *Le Village des historiens et le village des archéologues*, în Elisabeth Moret (ed.), *Campagnes médiévales. L'homme et son espace. Mélanges*

În esență, modelul formativ al „nucleului pre-urban” constă în existența unor localități cu importanță politică, defensivă și religioasă, care oferă securitate, piețe pentru bunuri și servicii și centre de agregare regulată (comercială, socială și de cult), acumulând, în acest fel, așezări „suburbane” de comercianți și meșteșugari care, în timp, capătă personalitate proprie și evoluează apoi independent de centrele de putere care le-au generat nașterea. Natura acestor centre focale și, în consecință, a așezărilor dependente, cuprinde o foarte largă varietate pe întinderea diversității culturale europene.

Dacă în sat comunitatea coincide, cel puțin la nivelul Evului Mediu, cu comunitatea genetică, „ridicarea” orașului peste sat marchează disjungerea aproape automată a celor două comunități. Mărind contrastele, putem spune că, dacă satul „inventează” parohia, în sensul de comunitate „tribală”, supra-familială, orașul „inventează” societatea. Biserica și cimitirul parohiei devin, în oraș, centrul unei comunități ale cărei solidarități nu mai corespund legăturilor genetice, ci celor sociale. Astfel comunitatea parohială urbană se autoîntreține, prin depășirea „frânelor” biologice ale populației rurale, înlocuirea rudeniei genetice cu rudenția socială transformând satul în cartier (mahala) și biserica „de familie” a satului în biserica parohială a mahalalei. Antropologic, apariția parohiei urbane se manifestă prin suprapunerea, peste vechiul centru familial de cult și peste sfântul patron al familiei extinse, a unui centru al cultului comunitar și a unuia sau a mai multor sfinți patroni ai breslei, ai cartierului și, în ultimă instanță, ai orașului și ai regatului. Numărul bisericilor parohiale dă o măsură generală despre mărimea și populația unui oraș medieval, amplasarea acestora în morfologia urbană fiind importantă pentru descifrarea evoluției organismului urban respectiv⁵³.

Saltul evolutiv al locuirii umane este evident, dacă punem în evidență analogia biologică a apariției organismelor pluricelulare; marcarea și analiza relațiilor prezente, mai mult sau mai puțin discret, în mozaicul de juxtapuneri de parohii, proprietăți, fronturi de stradă și incinte mănăstirești care este, de fapt, scheletul urban al orașului Evului Mediu în general (aplicabil, cum vom încerca să demonstrăm, și Iașilor), poate revela mecanismul funcționării și ritmurile creșterii orașului, restituind o parte din topografia vie a Orașului.

Deși orașul medieval crește din sat, devine mult mai mult decât satul originar și transcende rațiunile simple de a exista ale lumii rurale, nu poate totuși supraviețui în absența satului. Într-o logică foarte similară, diferind în context și premise, orașul nu se poate desprinde de serviciile, pe care le împărtășește cu locuirea rurală, ale planului. Cu o parte a organismului lipită de peisaj, ca și satul, orașul proiectat orizontal pe un plan, lipsit de categoriile și cantitățile celei de-a treia dimensiuni, oferă „naratorului” componentele geometrice care îi mărturisesc originile rurale. În termeni de planimetrie, cel mai simplu tip morfologic european post-roman constă într-o singură stradă, care se lărgește pe o porțiune (ce devine centrul orașului) pentru a oferi un spațiu public (piață), ambele laturi ale străzii conținând loturi, cu deschiderea de cel mult trei ori mai mică decât lungimea. Spatele loturilor este subliniat, foarte adesea, de o ulicioară sau o potecă, aceasta fiind, în majoritatea orașelor incipiente, linia de demarcație a teritoriului urban. Redus la poligoane, linii și puncte, orașul devine schematic, o „planșă anatomică” a organismului urban.

Utilizarea termenului de *creștere organică* este, în opinia noastră, neadecvată pentru descrierea evoluției unui oraș medieval. Dezvoltarea fizică a orașului depinde de decizia indivizilor sau a entităților comunitare sau administrative de a construi sau re-construi pe teritoriul orașului, construcții și terenuri care sunt inserate, apoi, în creșterea economică urbană. Din acest punct de vedere și până la acest nivel toate orașele medievale sunt „planificate”. Dacă scopul ultim al inițiativei și promovării urbane este producția de valoare, orașele medievale ar trebui să fie simple motoare economice și financiare ale unui capitalism *avant la lettre*. Realitatea este însă intens alterată de intervenția spațiului ca valoare socială. Mediul construit, a cărui expresie elaborată este orașul, este rezultatul unui echilibru mobil dintre forțele care au ca scop creșterea economică și forțele care modelează spațiul fizic în virtutea unui (sau unor) modele sociale ideale⁵⁴, în esență, procesul de culturalizare a peisajului este finalizat doar prin integrarea relațiilor de putere în matricea spațială rezultantă.

Diferența definitorie între orașele medievale luate individual rezidă în scara la care sunt adoptate aceste decizii individuale sau comunitare. Proprietarul unui loc de casă din târgul Șcheia care decide să îl dividă pentru a construi trei sau patru case pentru a le vinde are alt impact asupra

offert à Robert Fosser, Paris, 1995, pp. 144-145. Mai recent, identitatea comunitară și conceptul de delimitare a comunității/locuirii, la Fredrik Barth, *Boundaries And Connections*, în Anthony P. Cohen (ed.), *Signifying Identities. Anthropological Perspectives On Boundaries And Contested Values*, London, 1999, p. 24, 34.

⁵³ *The Cambridge Urban History Of Britain*, p.178.

⁵⁴ S. Zukin, *Landscapes of power: From Detroit to Disney world*, Berkeley, University of California Press, 1991, p.213.

topografiei orașului în comparație cu Miron Barnovschi voievod, care decide să hotărască și să lotizeze o parte din locul domnesc pentru a extinde teritoriul urban al Iașilor cu „Târgul lui Barnovschi”⁵⁵.

Exemplul *hotarului* târgului este cel mai elocvent atunci căutăm rădăcinile sătești ale orașului. Peisaj agrar, hotarul târgului este partea așezării cea mai apropiată de modul de viață rural. Format din islazuri, fânețe, țarini și iazuri, hotarul este spațiul aproape amorf care constituie domeniul de subzistență al orașului, spațiu alocat de domnie în acest scop și care este lipsit de relief statutar, astfel încât domnia dispune în mod nediscriminat de proprietate. Din punct de vedere social, politic, economic, hotarul este asimilat, astfel, *de facto*, proprietății personale a domnului, deși este, legal, morfologic și topografic, nu doar centura cvasi-rurală a târgului, ci perimetrul delimitat constituind baza plană pe care se ridică relieful urban. În consecință, hotarul târgului apare ca fundația plană, lipită de peisaj, de la care se ridică, tridimensional, orașul, afirmație la fel de reală din punct de vedere spațial ca și politic, administrativ, fiscal și religios.

Forma orașului este determinată de **limitele** acestuia. Calitatea de spațiu locuibil este dată de modalitatea de gestionare a reliefului și a resurselor. În consecință, relieful și resursele sunt funcții care arbitrează limitele și forma unui habitat, analiza acestora permițând reconstituirea geometriei probabile și a porțiunii respective a topografiei istorice a localității.

Considerând limitele unui obiect definit ca pragul care separă generalitatea de teritoriul de aplicare a diferenței specifice, limita unui oraș ar trebui să coincidă cu delimitarea celor mai periferice proprietăți cu statut juridic urban. Acest enunț simplu ridică problema, extrem de complexă, a definirii unui statut juridic al proprietății urbane, în condițiile inexistenței unui izvor documentar de natură juridică în care acest statut special să fie definit sau explicat ca atare. Prima diferență specifică între proprietatea rurală și cea urbană este delimitarea spațială și personală clară a acesteia din urmă, sub forma *locului de casă*, în speță lotul urban aflat în proprietate personală ereditară. Trasarea unui perimetru urban folosind criteriul atestării documentare a locurilor de casă este puternic dependentă de identificarea spațială a tranzacțiilor imobiliare, identificare dificil de realizat având în vedere precaritatea datelor spațiale care pot fi extrase din izvoarele documentare.

Spațialitatea unui habitat este determinată, în primul rând, de relevanța *planului*, care poate fi privit ca un ansamblu de cvartale care, la rândul lor, constau în grupuri de loturi, de *locuri de casă*. În consecință, morfologia și geometria habitatului (cu alte cuvinte *topografia*) sunt determinate, în mare parte, de caracteristicile istorice și spațiale ale *locului de casă*⁵⁶. În afară de utilizarea sa ca jalon de delimitare a perimetrului urban, locul de casă poate argumenta, prin dimensiunile medii documentate la o dată și într-o zonă anume, vechimea integrării respectivei zone în cadastrul urban, prin extrapolarea vitezei de diviziune a lotului inițial în funcție de numărul de generații. Cu alte cuvinte, divizarea longitudinală a lotului la fiecare generație, prin împărțirea între moștenitori. Deși este doar teoretică, această modalitate de evaluare poate fi utilizată ca instrument comparativ între loturi, zone ale orașului sau între clase sociale de proprietari.

Dacă sistemul de lotizare și persistența loturilor oferă date despre granularitatea țesăturii urbane peste timp, traseele și angrenarea străzilor sunt elementele cu cel mai mare grad de perenitate în timp ale morfologiei orașului⁵⁷. Dacă locurile de casă, non-dimensionale în geometria simplificată a orașului, sunt acceptate drept puncte, care descriu perimetre de extensie și se aglomerează în nuclee, străzile sunt uni-dimensionale în aceeași geometrie simplificată, fiind liniile care oferă textură poligonului care este orașul plan.

Satul (și modul de viață rural) este locuire umană în funcție de subzistență; orașul (și modul de viață urban) este locuire umană în funcție de comunicare, suprapusă și succedând satului. Pe lângă această diferențiere conceptuală, orașul medieval se ridică deasupra satului prin tridimensionalitatea spațială specifică (clădiri din piatră, turle, clopotnițe, turnuri), cât și prin prezența dimensiunilor verticale: socială, fiscală, administrativă și, mai ales, juridică, dimensiuni care, folosind o metaforă, nu sunt în lumea rurală decât proiecții aruncate de Putere prin intermediul orașului.

Analiza oricărui relief, cultural sau fizic, al orașului medieval moldovenesc trebuie să țină seama, în consecință, de o grup de premise restrictive de natură teoretică:

⁵⁵ *Documente Iași*, I, 369, pp. 437-438.

⁵⁶ Lavedan, Huguency, *op.cit.*, p. 124.

⁵⁷ Conzen, *op.cit.*, p. 7.

- Dezvoltarea fizică a unui habitat este dirijată în egală măsură atât de mediul său natural și antropic cât și de organizarea și structurarea care acoperă politic macro- și medio-habitatul respectiv.
- Paradigma urbană a habitatului medieval european (din Europa Centrală, Atlantică sau Mediteraneană) este neaplicabilă, organizațional, social și spațial oraşului medieval moldovenesc.
- *Ergo*, orice cercetare a spațiului urban în Evul Mediu românesc trebuie să aibă la bază informațiile documentare și narative, singurele care oferă indicii despre modul în care modulele de organizare politică și socială particulare structurează o paradigmă urbană *sui-generis* românească.

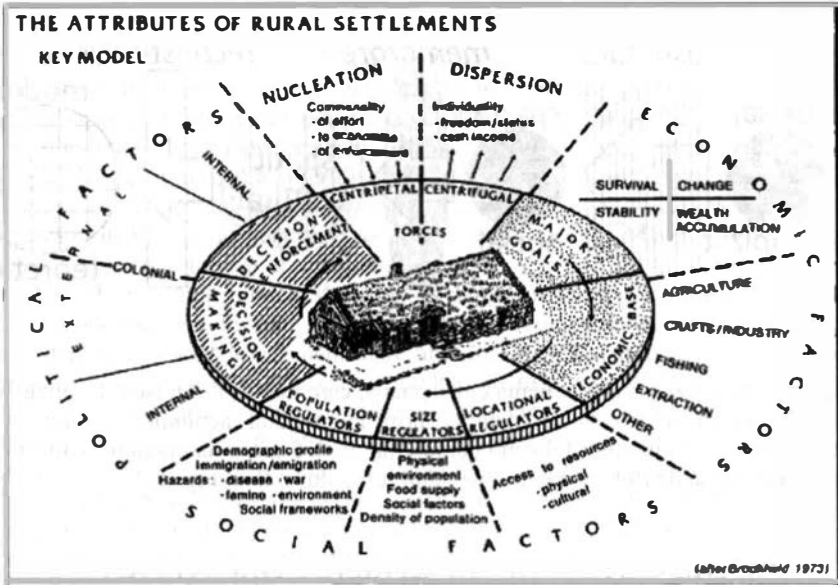

Fig 1

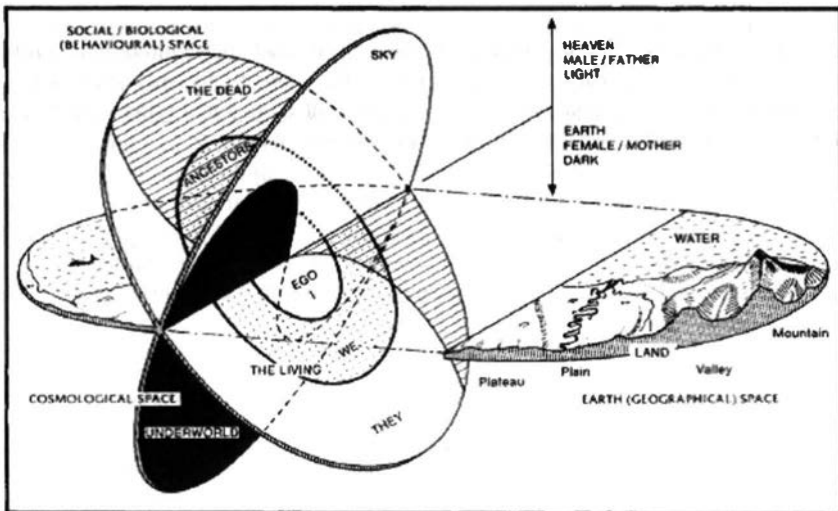

Fig. 2

Diagrama ilustrează paradigma de definire a habitatului ca funcție a spațiului perceput și asumat, emisă de Roberts pentru habitatul rural.

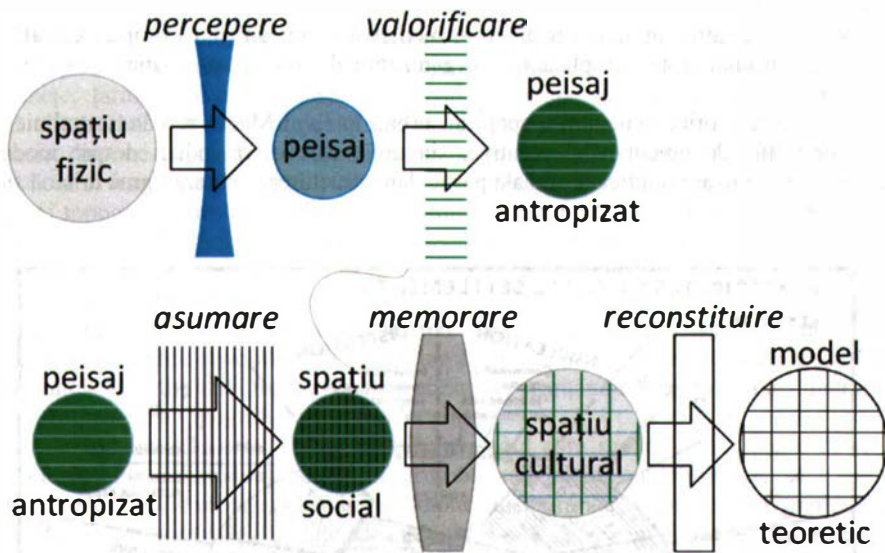

Fig 3

Diagrama ilustrează această schemă conceptuală, care marchează traseul localității de la spațiu fizic (geografic) la model topografic istoric, prin intermediul acțiunilor umane de percepere, valorificare, asumare și memorare, folosind paradigma de definire a habitatului ca funcție a spațiului perceput și asumat emisă de Roberts pentru habitatul rural, ilustrată în Fig. 2.

THE TOPOGRAPHY OF THE MEDIEVAL MOLDAVIAN CITY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS (Summary)

The author presents a few important theoretical and methodological problems about topography of medieval moldavian city: synthesis of the subject, urban archaeology, toponemy, proxemics, analysis of habitat, analysis of the space: centre-outskirts type model, centralization-hierarchical system type model, form and limits of a town boundary.